

İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Bireysel ve Toplumsal Yaşama Yönelik Katkıları

Yusuf Şimşek* Ramazan Biçer**

Öz

Mâtürîdî, Allah'ın yarattığı her şeyde, yaratılış gereği hikmetler bulunduğunu kabul etmiştir. Burada Eş'ariler daha farklı düşünmektedir. O, hikmet boyutunun kapsamını dini buyruklara da kaydırarak, Allah'ın emir ve nehiylerindeki hikmetler üzerinde durmuştur. Zira Allah Teâla, hikmet sahibi olup, hakîmdir. Hakîmden ise ancak hikmet zuhur eder. Bu hikmet, yaratıklar, emirler ve yasaklarda da kendisini gösterir. Ehl-i sünnet'in iki saç ayağından biri olan Mâtürîdîliğin öncüsü İmam Mâtürîdî'ye göre ilahi buyrukların başında gelen inanç konuları ve iman esasları da söz konusu hikmetleri içermektedir. İnanç konuları, insanların dünya ve ahiret hayatlarına yönelik birden fazla hikmet boyutunu havidir. Din sadece ahirete yönelik olmayıp, iman esaslarını kabul eden müminlerin, dünya yaşamlarına ait onları disiplinli ve mutlu kılıcı özelliklere sahip olan iman esasları, içerdiği hikmetlerle müminlerin saadet-i dareyne ulaşmalarına katkı sağlamaktadır. Mâtürîdî'ye göre Kur'an'da iman konularına büyük vurguda bulunmaktadır. Bu ilkeleri kabul eden müminlerin inanç konularında bilince ulaşmaları gerekmektedir. Bu bilinç ise ancak iman konularının hikmetlerinin bilinmesiyle gerçekleşebilir. Bu doğrultuda Mâtürîdî iman esaslarındaki hikmetleri özenle işlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Hikmet, İnanç esasları, Mümin, Akıl.

* Doktora Öğrencisi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yusufsimsek23@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9256-8634

** Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, rbicer@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1501-2103

The Contribution of the Principles of Faith to Individual and Social Life According to Imam Maturidi

Abstract

Mâtürîdî acknowledged that there is wisdom in everything God has created. Here the Ash'aris think differently. He focused on the wisdom in Allah's orders and prohibitions by shifting the scope of wisdom to religious commands. For, Allah is the All-Wise (al-Hakim al-Mutlaq) and Wise (Hakim). Only wisdom appears from the judge. This wisdom shows itself in creatures, orders and prohibitions. According to Imam Mâtürîdî, who is one of the two pillars of the Ahl al-Sunnah, the pioneer of Mâtürîdism, the subjects of belief and the principles of belief, which are the main divine commands, also include the aforementioned wisdom. Faith issues have more than one dimension of wisdom regarding people's lives in this world and the hereafter. Religion is not only aimed at the hereafter, but it contributes to believers who accept the principles of faith, the principles of belief that make them disciplined and happy in their worldly lives, and the wisdom they contain. According to Mâtürîdî, there is a great emphasis on the issues of faith in the Qur'an. Believers who accept these principles need to reach consciousness in matters of belief. This consciousness can only be realized by knowing the wisdom of the subjects of faith. In this direction, Mâtürîdî carefully processed the wisdom in the principles of faith.

Keywords: Mâtürîdî, Wisdom, Fundamentals of Faith, Believer, Reason.

مساهمة مبادئ الإيمان في الحياة الفردية والاجتماعية عند الإمام ماتوريدي

الملخص

الاعتراف ماتوريدي أن هناك حكمة في كل شيء خلقه الله. هنا الأشاعرة يفكرون بشكل مختلف. ركز على الحكمة في أوامر الله ونواهيه بتحويل نطاق الحكمة إلى الأوامر الدينية. فالله الحكيم الحكيم. فقط الحكمة تظهر من القاضي. هذه الحكمة تظهر نفسها في المخلوقات والأوامر والنواهي. وبحسب الإمام ماتوريدي ، وهو أحد ركيزتي أهل السنة ، رائد المذهب ، فإن مواضيع الإيمان ومبادئ العقيدة ، وهي الأوامر الإلهية الرئيسية ، تشمل أيضًا الحكمة المذكورة. للقضايا الإيمانية أكثر من بُعد واحد للحكمة فيما يتعلق بحياة الناس في الدنيا والآخرة. فالدين لا يهدف فقط إلى الآخرة ، بل يساهم في المؤمنين الذين يقبلون مبادئ الإيمان ، ومبادئ العقيدة التي تجعلهم منضبطين وسعداء في حياتهم الدنيوية ، والحكمة التي تتضمنها وفقا لماتوريدي ، هناك تركيز كبير على قضايا الإيمان في القرآن. يحتاج المؤمنون الذين يقبلون هذه المبادئ إلى الوصول إلى الوعي في مسائل الإيمان. لا يمكن إدراك هذا الوعي إلا من خلال معرفة حكمة ذوات الإيمان. في هذا الاتجاه ، عالج ماتوريدي بعناية الحكمة في مبادئ الإيمان. الكلمات المفتاحية: ماتوريدي ، الحكمة ، أصول الإيمان ، المؤمن ، العقل.

Giriş

Tarih boyunca insanlar, kendilerinden daha üstün bir varlığa ibadet etme veya tapınma yönleriyle bilinmektedir. İnsanın yaratılışında yer alan üstün bir varlığa (güce) inanma hali tarihin hemen her döneminde kendini göstermektedir. İnsan, yaratılışının idrakine varması ve kendini tanımasıyla birlikte sonsuz kudret sahibi bir yaratıcının varlığına ulaşmaktadır. Böyle bir şeyin sonucunda ise insanın hayatında yaşadığı zorluklar karşısında sonsuz kudrete iman etmesi ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber her insanda, kendisini ve başka şeyleri yaratan bir ilahın varlığına dair bir sezgi¹ yer almaktadır. Yine bütün bunların yanı sıra insanın kâinatı tefekkür etmesi de onu her şeyin bir yaratıcısı olduğu düşüncesine ulaştırmaktadır.

İnsanın her şeyi yaratan ve sonsuz güç sahibi bir varlığa inanması, onun hayatı için birçok fayda ve hikmetleri de beraberinde getirmektedir. Hikmet; ilim, hilm ve nübüvvet manaları ile Kur'an anlamına da gelmektedir. Allah'a itaat, takva, fıkıh, din, fehm, vera`, haşyet, din ile amel etmek, Allah'ın emrini tefekkür etmek ve emre itaat etmek anlamlarında da kullanılmaktadır. Hikmet, kişinin vahyi anlama ve onu yaşama yeteneği olarak da tarif edilmiştir.²

Mâtürîdî mezhebinin düşünce sisteminde her şeyi kendi yerine koymak, adalet ve neticesi itibarıyla iyi ve güzel olan davranış şeklinde anlaşılan hikmet anlayışında, sonuç önemlidir. Hikmet kavramı, hem varlıkların yaratılışı ile alakalı sebepler ve amaçlarla hem de söz konusu bu amaç ve sebeplerin sonunda meydana gelecek neticelerle ilgilidir. Zira Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944), insanın yaratılışını da onun için amaçlanan hayatın sonunda elde edeceği neticeyi de dikkate alarak, bütün bunları hikmet olarak değerlendirmiştir.³ Bununla beraber hikmetsizlik, Allah'ın adâletine ve rububiyetine aykırı düşeceğinden, O'nun hakkında asla düşünülemez.⁴ Mâtürîdî'ye göre "her şeyi uygun olduğu

¹ Beyazîzade Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 90.

² Hüsamettin Erdem, "Kur'an'da Hikmet ve Hakîm Kavramları", *Akademide Felsefe Hikmet ve Din* 3 (2014), 427.

³ Hulusi Arslan, "Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti", *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/4 (2009), 75.

⁴ Osman Oral, "Mâtürîdî'de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi", *Mütefekkir-Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2015), 349.

yerden başka yere koymak” şeklinde tanımlanan ve isabetsiz fikir, cehalet anlamlarına gelen “sefeh” kavramı da hikmetin zıddı olarak kabul edilmiştir.⁵

İmam Mâtürîdî'nin hikmet kavramına yaklaşımı, Kur'an'ı bilip tefsir etme, Kur'an'ı anlama, dinî konularda tam bir anlayış sahibi olma ve nübüvvet şeklindedir. Yine hikmet, doğruya isabet demektir. Öte yandan hikmetin Kur'an demek olduğu, her şeyin gerçekliğine isabet etmek olup, onun sayesinde her türlü kötülükten korunma ve her hayra ulaşma imkânını elde etmek ve Hz. Peygamber'in din anlayışı (sünnet) gibi manalara geldiği de aktarılmaktadır. Genel anlamıyla hikmet, her şeyi yerli yerine koymak ve hakkı sahibine vermekten ibarettir. Müellife göre bu noktadan hareket eden bazı filozoflar hikmeti şöyle tanımlamıştır: Hikmet, her şeyden önce bilmek, bilginin ışığı altında her şeyi kendi yerine koymak ve her türlü hakkı sahibine ulaştırma eylemini gerçekleştirmektir. Şöyle de denilmiştir: Hikmet, bütün işleri isabetli, dikkatli ve sağlam bir şekilde yerine getirmek esasında doğar. İleri sürülen bu son görüşler birbirine yakın mahiyettedir, çünkü hikmet sefelin karşıtıdır, sefeh ise gerçekleştirilen fiillerde tutarsızlık ve karşılaşılan çeşitli olaylarda, farklı tepkiler sergilemekten ibarettir.⁶

İnanç esaslarının başında Allah'a inanmak yer almaktadır. Allah'a inanmak ise insanın ruhunu yükseltir ve o insanı güzel davranışlar yapmaya sevk eder. Bununla beraber Allah'a iman eden kişi, O'na karşı sorumluluklarının bilincinde olacağından yaşantısına, amellerine dikkat ederek iyiliklere yönelip kötülüklerden uzak durmaya çalışacaktır. Yine Allah'a iman sayesinde insan, üstün bir güce inandığı için yaşadığı problemlere karşı O'na sığınarak gönül rahatlığı elde etmektedir.⁷

İnsanların kendilerini yaratan bir ilah olduğunu kabul etmeleri aynı zamanda O'nun birliğine de inanmalarını gerektirmektedir. Çünkü insan önce kendi mahiyeti sonra da kâinatın yaratılışı hakkında tefekkür ettiğinde bunlarda bir mükemmellik olduğunun farkına varmaktadır. Varlıkların yaratışındaki bu mükemmellik ve kâinattaki düzen bunları var edenin bir ve tek olduğunu

⁵ Emine Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 126.

⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. çev. Bekir Topaloğlu vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 2/216.

⁷ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 142-143.

göstermektedir.⁸ İnsan akli ilahın birden fazla olması durumunda bu düzenin olamayacağını kabul edecek mahiyettedir.⁹ Dolayısıyla insan, Allah'ın birliğini idrak ederek, kâinata mevcut olan düzeni anlamlandırmaktadır.¹⁰

İnsan, aciz bir varlık olduğunu fark edebilecek özelliğe sahiptir. İnsandaki bu eksiklik ve yetersizlik hissi onlara yol gösterecek Allah tarafından gönderilen bir peygamberin bulunmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü insan akli kendisini kuşatacak sınırsız problemlere karşı tam bir yeterliliğe sahip değildir. İnsan hayatında yer alan bu sınırsız problemlere karşı bunları insanlara açıklayacak bir yol göstericiye ihtiyaç vardır. Bu yol gösterici (peygamber), insanların ebedi mükâfatı nasıl elde edeceklerini, cezadan nasıl kurtulacaklarını, yaratıcıya nasıl ibadet edileceğini onlara açıklamaktadır. Yine insanın ölümden sonra yaşayacağı ahiret ahvalini, cennet ve cehennemi kendi aklıyla kavraması mümkün olmadığından, bu konularda insana açıklama yapacak bir peygamberin bulunması kaçınılmazdır.¹¹ Bu açıdan da insan, aklıyla ulaşamayacağı bilgileri peygamber vasıtasıyla elde ederek dünya ve ahiret mutluluğuna erişmenin yolunu kavrayacaktır.

İnsanın yaratılışının bir gayesinin olduğunu idrak etmesi, ölümden sonraki bir hayata yani ahirete inanmayı gerekli kılmaktadır.¹² İnsanın dünyada başıboş yaratılmadığını bilmesi, ölümden sonra dirilişe iman etmesi, insan hayatına bir ciddiyet getirmesi açısından son derece önemlidir. İnsanın dünyada yaptıklarından ve yapmadıklarından hesaba çekileceğini bilip inanması, buna göre bir hayat yaşamasını sağlamaktadır.¹³ Böylelikle de insan, hayatını iyiliklere yönelerek ve kötülüklerden uzak durarak yaşayıp hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ulaşmaktadır.

Ehl-i sünnet kelâm mezheplerinden biri olan Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, inanç esaslarını delillendirirken bir bakıma bu

⁸ Bekir Topaloğlu vd., *İslam'da İnanç Esasları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 75.

⁹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Tefâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 119; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhîd* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 78-79.

¹⁰ Ulrich Rudolph, "Mâtürîdî'nin İllâhî Hikmet Anlayışı". çev. Ersin Kabakçı-Yunus Öztürk. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 783.

¹¹ Bekir Topaloğlu, *Emâli Şerhi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 58-60.

¹² Ömer Aydın, *İslâm İnanç Esasları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2013), 176.

¹³ Fatih Kurt, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Bazı Âhiret Aşamaları", *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019): 641-662.

esasları bilmenin insana faydalarını da ortaya koymaktadır. Onun akli açıdan ispatlamaya çalıştığı bu esaslar, genel itibariyle Allah'ın varlığı ve birliği, nübüvvet ve ahiret şeklinde üç başlık altında toplanmaktadır.

1. Allah'ın Varlığı ve Birliği

İmam Mâtürîdî, insanın Allah Teâlâ'yı ve O'nun sıfatlarını bilmemesinin tutarlı bir izahının olmadığını belirtmektedir. Ona göre Allah'ın varlığına ve nitelendirildiği vasıflarına dair duyulur âlemde birçok delil mevcuttur. Bu sebeple insanın Allah'ın varlığını bilmemesi gibi bir durum tutarlı bir şey değildir.¹⁴

İnsanın Allah'ı bilip tanınması, mutlak anlamda bilmek değildir. İnsanın Allah'ı tanınması İmam Mâtürîdî'ye göre onun gücü ölçüsündedir. İnsan, Allah'ı istidlâli nispetinde tanıyabilmekte ve bu oranda da O'na saygı göstermektedir. İnsanın gücü ölçüsünde Allah'ı bilmesi, O'na tâzim göstermesi demektir. Bununla beraber İmam Mâtürîdî, hiç kimsenin Allah'ı gereği gibi tanıyıp, O'na gereğince saygıda bulunma gücüne sahip olmadığını ifade etmektedir. Bu açıdan insan, mükellef kılındığı ölçüde Allah'ı bilecek ve sorumluluğu kadarıyla O'ndan sakınacaktır.¹⁵

Allah'ın birliği ise insan hayatında yer alan uyum ve düzen ile kendini göstermektedir. Allah yeri, göğü ve bunlar arasındaki her şeyi yaratandır. Yarattığı yer ve gök arasında herhangi bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Yine gece ile gündüzün birbiri ardı sıra gelmesi Allah'ın birliğine bir delildir. Çünkü geceyi bir ilah gündüzü de başka bir ilah yaratmış olsaydı, biri geceyi devreye sokacağı anda diğeri gündüzü devreye sokabilirdi. Bu ise insan hayatının yok olması, beşer hayatının silinip yokluğa mahkûm olması anlamına gelmektedir. Bu durumda mevcut olan her şeyin bir tek ilah tarafından yaratılması gerekmektedir.¹⁶ Dolayısıyla insanın Allah'ın birliğini bilmesi onun kâinatta yer alan düzeni anlamlandırması açısından son derece önemlidir.

İmam Mâtürîdî, insanların çeşitli arzulara ve tabiatlara sahip kılındıklarını belirtmektedir. Ona göre insanın beşerî yapısına nefsanî istek ve arzular öylesine

¹⁴ Ebû Mansur Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2016), 581.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/157.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/324-325, 328; 9/355; 12/35-36; 13/168; Şaban Ali Düzgün, "Varlık", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 227-228; Özler, *Tevhîd*, 80.

yerleştirilmiştir ki insan, bu yaratılışı ile kendi haline bırakıldığı zaman diğer insanlarla birtakım çekişmelere düşecektir. Bu durum zamanla karşılıklı nefret ve kanlı çatışmaları beraberinde getirecek, dolaylı olarak da toplumların birbirlerini yok etmeleri ve çöküşleriyle sonuçlanacaktır. Ancak evrenin var oluşu buna bağlı kılınmamış, onun mevcudiyeti bir hikmete dayandırılmıştır. İnsanların tabiatında yer alan ve onları toplumlar halinde çöküşe, yok oluşa ve ayrılığa götüren bu durumdan insanları kurtaracak bir aslın (din) varlığı kaçınılmazdır. İnsanlar, bu ayrılıklarını giderip onların birleşmelerini sağlayacak olan aslı idraklerinin müsaade ettiği nihaî noktada aramak zorundadırlar. Aslın yani dinin bilinmesindeki öncelikli konu ise insanın kendisinin hallerini bilen bir yaratıcısının ve yöneticisinin var olduğuna dair bilincidir. Yine insanın Allah'ın kendisini (insanı) ihtiyaçlara bağlı bir şekilde yarattığını, onu tabiatında bulunan bilgisizlik ve nefsanî arzularla baş başa bırakmadığını, bu konularda ona ve diğer bütün insanlara rehberlik edecek, onlara gerekli olan bilgileri verecek birisini (peygamber) görevlendireceğini sezmesi aslı (dini) tanımada önemli meselelerden birisidir.¹⁷ İmam Mâtürîdî'nin bu görüşlerinden açıkça anlaşılmaktadır ki insan, yaratılışı itibariyle çeşitli arzulara sahiptir. İnsanlardaki bu arzular onların ve onlardan meydana gelen toplumların yaşamları için tehdit oluşturmaktadır. Bu ise evrenin var oluşundaki hikmetin boşa çıkmasına sebep olacaktır. Bu sebeple de insanları uzlaşmaya götüreceği ve onları ayrılıktan uzak tutacak bir asla ihtiyaç vardır ki bu asıl dindir. Dinin bilinmesindeki ilk mesele ise bir yaratıcının mevcut olduğuna dair şuardur. Daha sonra da yaratıcının insanları tabiatlarındaki bilgisizlik ile baş başa bırakmadığının sezilmesi ve bir peygamberi insanlara kılavuzluk etmesi için görevlendirdiğinin anlaşılmasıdır.

İnsan, düşüncesi ile kendisinin yaratılmış olduğunu ve iyi davranışlarına mükâfat, kötü davranışlarına ceza ile karşılık veren bir yaratıcısının olduğu bilincine ulaşabilir. Bu şuura eren kişi, kendini yaratanın gazabını celbeden söz ve davranışlardan sakınır. Yine O'nun razı olacağı davranışlara yönelerek dünya ve ahiret mutluluğunu elde eder.¹⁸ İmam Mâtürîdî, insanın yaratıcısının farkına varması, yani O'nun varlığının bilincine erişmesi sonucunda O'nun emir ve

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 41-42; Temel Yeşilyurt, "Matürîdililik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 144.

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 218.

yasaklarına uyma çabası göstereceğinden bahsetmekte ve bu şekilde dünya ve ahiret mutluluğunu kazanacağını belirtmektedir.

İnsanın Allah'ı ve O'nun emirlerini bilmesi istidlâlle idrak edilebilecek kesbî bir olgudur. Allah, kullarının yapısına akıl yürütmeleri için esas alacakları ve varlıklarının özünü oluşturan farklı fizyolojik ve psikolojik haller vermiştir. Ayrıca insan hayatın zaruretleri karşısında istidlâl ve tefekküre yönelmekte ve çeşitli hallere müşahede ederek yarar ve zararların farkına varmaktadır. İnsanın bunları bilmesi dirlik ve düzeni elde etmesi, bilmemesi de mahvolması ile sonuçlanır.¹⁹

İmam Mâtürîdî, insanın Allah'a iman etmesini ve bu iman nasıl olması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Allah'a iman etmek; O'nun bir ve tek olduğuna, hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan yegâne ilâh olduğuna, doğmadığına, doğurmadığına ve kendisine denk hiçbir varlığın bulunmadığına inanmak demektir. Aynı zamanda yaratma ve emretmenin de O'na ait olduğuna inanmaktır. O'nun kâdir olup hiçbir şeyin kendisini âciz bırakamayacağına, alîm olup hiçbir şeyin O'ndan gizlenemeyeceğine, hakîm olup bütün çeşitleriyle yarattığı varlıkların zorluk-kolaylık, karanlık-aydınlık, hastalık-sıhhat hallerinde de hikmetinin dışında kalmadığına inanmaktır. Seneviyye'nin dediği gibi karanlığı, kötülüğü ve çirkinliği yaratan, aydınlığı yaratandan ayrı bir ilâh değildir. Bilâkis karanlık, aydınlık, kolaylık, zorluk, sağlık ve hastalık bir tarafa âlemdeki her şeyi O'nun yarattığını bilmektir. Mecûsiler'in dediği gibi Cenâb-ı Hak, gaflete dalmış ve kendisinden şeytan doğmuş değildir; bilâkis O, hiçbir şeyden gâfil değildir ve hiçbir şey O'na gizli değildir. Hıristiyanların O'nu yaratılmışa benzeterek çocuğunun olmasını caiz görmeleri gibi de değildir. Kaderiyye'nin, Allah kötülüğü, hastalığı ve acıyı yaratmaya kâdir değildir iddiaları da geçerli değildir. Mu'tezile'nin, kulların fiilinde O'nun dahli ve tedbiri yoktur, dedikleri gibi de değildir. Aksine O, alîmdir; her şeyi bütün detaylarıyla bilmektedir; kâdirdir, her şeyi yapmaya gücü yetendir. Yaratılmış her şeyin üstünde bir yüceliğe sahiptir. Her türlü âfet, ihtiyaç ve ayıptan münezzehtir. Bize göre Allah'a iman, işte bu şekilde olmalıdır.”²⁰

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 219.

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 15/147-148.

2. Nübüvvet

İmam Mâtürîdî, duyular âleminde aklı başında olan bir insanın, nefsinin şehvet bataklığından koruması gerektiğinin farkında olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insan, beşerî yeteneklerini kendine zarar vermeyecek ve sonucunda övgüyü hak edecek bir çizgi üzerine eğitip geliştirmek ister. Ancak nefsin yapısında, kurtuluş istendiği halde kişiyi helâke götürecektir ve yarar beklediği yerde ona zarar verecek bir bilgisizlik ve hoyratlık da yer almaktadır. İşte insan nefsindeki bu bilgisizlik onu, bütün davranışlarının neticesini bilen bir zata yani peygambere muhtaç kılmaktadır. İnsan ancak bu şekilde nefsinin aşağılık arzusu ve isteklere kaptırmadan, bu zatın göstereceği yönde eğitebilir.²¹ Buradan hareketle insan, nefsinde yer alan bilgisizlikten ve kendini helâke götürecektir davranışlardan ancak inanç ilkelerinden biri olan peygamberliği bilmesi neticesinde kurtulabilir.

İmam Mâtürîdî'ye göre Allah, insanlara yönelik birtakım emir ve yasaklar çıkarmasaydı, insanlar arzu ettikleri ve şehvetlerinin istekleri doğrultusunda hayatlarının devamlılığını sağlayacak şeylere hızlıca yöneleceklerdi. Bu durumda ise aralarında tartışmalar ve çekişmeler ortaya çıkacak, böylelikle de birbirlerini ortadan kaldırma durumu ortaya çıkacaktı. Bu ise insana sevdirilen sürekliliğe aykırı olmakta ve mahvolma endişesi meydana getirmektedir. Dolayısıyla dinî esaslar olarak vaad ve vaîd içeren helaller ve haramların belirlenmesi, emir ve yasakların çıkarılması gerekli olmaktadır ki insan, kendisine ait olan ile olmayanı birbirinden ayırsın, bu şekilde de her çeşit tecavüzden hayatı korunmuş olsun.²² Ona göre Allah, adaleti ve doğruluğu akılların nazarında insana güzel, zulüm ve yalanı da çirkin göstermiştir. İnsanın gönlüne adaleti ve doğruluğu değerli, zulüm ve yalanı basit ve değersiz olarak yerleştirmiştir.²³ Bu nedenle akıl, işleyen kişinin şerefini yükselten adalet ve doğruluğu gerekli kılarken, zulüm ve yalan gibi işleyeni küçük düşüren davranışlardan sakındırmaktadır. Bunlara bağlı olarak da önce ilâhî emir ve nehiy, daha sonra da mükâfat ve ceza gerekli olmaktadır. İmam Mâtürîdî, söz konusu bu hususlar için peygamberlerin var olmasına hükmetmenin gerekli olduğunu ifade etmekte ve onların insanlara doğru ve yanlış göstererek

²¹ Mâtürîdî, *Kitabü 't-Tevhîd*, 275.

²² Mâtürîdî, *Kitabü 't-Tevhîd*, 273; Nüreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 99-100.

²³ Hanîfî Özcan, "Mâtürîdî'ye Göre Hikmet Terimi", *İslâmî Araştırmalar* 2/6 (Ocak 1988), 43.

anlaşılmayan her şeyi açıklığa kavuşturmalarının gereğinden bahsetmektedir.²⁴ Buradan hareketle İmam Mâtürîdî, insanların Allah'ın varlığını bilmesi ile yaşamlarını devam ettirecek emir ve yasakları da gerekli kabul edeceklerini belirtmektedir. Bu emir ve yasakları veyahut doğru ve yanlışları insanlara göstererek anlamalarını sağlayacak peygamberleri de zorunlu olarak aklın kabul edeceğini söylediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanların iman esaslarından Allah'ı ve peygamberlerini bilmeleri, onların hayatlarının idamelerini gerçekleştirecek kaide ve kurallara vakıf olmalarını sağlayacaktır. İnsan bu sayede iyi-güzel olana yönelecek ve kötü-pis olandan uzaklaşacaktır. Ayrıca insan bu esasları bildiğinde, iyi olanı işleyene mükâfatın, kötü olanı yapana ise cezanın hak olduğunu anlayacaktır.

İmam Mâtürîdî, insanların nübüvvete hangi alanlarda ihtiyaç duyduklarına dair şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Toplumun nübüvvete olan ihtiyaçlarından biri de çeşitli sanat ve mesleklerde kendini gösterir, çünkü insanları örtüp bir mekânda barındırmak, onları sıcaktan ve soğuktan korumak ancak bunlarla mümkündür. Bir de onlar için yaratılmış olmakla birlikte faydalanılmaya yatkın bulunmayan serkeş hayvanlar; öyle ki bunlara ilgi duyan kişi hangi fayda için yaratıldıklarını hatta kendi yararına icat edilip edilmediklerini bilmediği gibi her bir hayvanın yaratılış amacından kaçış şeklinde sergilediği tepki karşısında bunları nasıl eğitip kullanışlı ve uysal hale getireceğini de kestiremez. Bir de toplumların gerek din gerek dünya işlerinin omurgasını oluşturan ticaret neveleriyle ilgili ihtiyaçtır. Ayrıca Allah'ın çeşitli şehir ve ülkelere dağıttığı beşerî ihtiyaçlar; zira insanların hem fizik hem de psikolojik yetenekleri içinde her bir ihtiyacın nereden sağlanacağını gösterip açıklayan herhangi bir ipucu yoktur. Bir de ihtiyaçların sağlanacağı mekânların yolları; çünkü insan aklında ihtiyaçları gidermenin yerini gösteren bir unsur olmadığı gibi buna ulaştıran yolları gösteren bir şey de yoktur. Bir de dillerin öğrenilmesi; diller ki insan varlığı hem dünya hayatı hem de ahireti için onlar sayesinde fonksiyoner olmuştur. Bir de (nesnelere ait) isimlerin öğrenilmesi; onlar olmasaydı hiçbir ihtiyaç anlaşılamaz ve hiçbir kimse onu gidermenin yolunu bilmeye imkân bulamazdı. Sonra üreme yöntemleri ve çocuk eğitimi bilgisi, sonra insan zihnince düşünülemez gıdaların sağlanması yolu; ve nihayet yukarıdan beri sözü edilen diller, isimler, sanatlar, tıp ve mesleklerin tamamı, şehir ve ülke

²⁴ Mâtürîdî, *Kitabü 't-Tevhîd*, 275.

yolları, hayvanların eğitimi ve kullanılma yöntemi; evet bu zikredilen hususların bizzat kendileri, temel ilkelerinin akılların çıkarımıyla değil peygamberlerin öğretimi ve yol göstermesiyle öğrenilip uygulandığının apaçık delilini oluşturmaktadır.”²⁵

İmam Mâtürîdî, insanların Allah tarafından her bir organlarını tam olarak kullanabilecek şekilde yaratıldığını söylemektedir. Ona göre insan, organları sayesinde çeşitli eylemleri gerçekleştirip, farklı şekillerde bulunabilmektedir. Allah, insandaki bu özellikleri kullukta kullanmak için yaratmıştır. Aksi durumda organların iş görme ve faydalanma gücü hayvanlarda olduğu gibi sınırlı tutulurdu. Sınırlı tutulmadığına göre insanın kulluk için yaratıldığı aşikârdır. Buradan hareketle insanın her bir organına ait ibadetin niteliğini açıklayacak birine ihtiyaç vardır ki; bu kişi peygamberdir.²⁶ Yani insan, nübüvvet esasını bilmesi sonucunda, Allah'ın kendisinde yarattığı ve tam olarak kullanabileceği organların kulluk için neler yapabileceğini idrak etmiş olur.

İmam Mâtürîdî, insanların herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşmeleri durumunda onların bu anlaşmazlığını gideren, dirliğe ve bilgiye yönlendiren kişinin olması gerektiğini ve bu kişinin de peygamber olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca din ve dünya işlerinin yararına olan hususlarda âlimlerin kendi aralarında farklılık gösterdiğini, kimisinin yanında bulunan bilginin diğerinde bulunmadığını belirtmektedir. Ona göre insanların yararına olan her türlü bilgi ise Allah katında mevcuttur ki O, bu bilgileri peygamberler aracılığıyla kullarına ulaştırmaktadır.²⁷ İnsanların peygamberleri bilmesi, dolaylı olarak kendilerinin yararına dair dinî ve dünyevî bilgileri peygamberler aracılığıyla elde etme imkânına sahip olduğunun bilincine varmalarını sağlamaktadır.

İmam Mâtürîdî'ye göre insan akli her türlü bilgiyi kuşatacak bir yapıya sahip değildir. İnsan aklının bilgi konusunda sınırlı olduğu aşikâr bir durumdur. İnsanda sınırlı olan bu alanda, yani aklın kavrayamadığı meselelerde nübüvvetin bulunması kaçınılmazdır.²⁸ Aynı şekilde insan aklının birtakım hususlarda insana faydalı olacak şeyleri planlayamaması da nübüvvet olan ihtiyacın göstergesidir.

²⁵ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 276-277; Hangi hayvanlardan faydalanılacağına ve hangilerinde fayda bulunmadığına dair bilginin peygamberde olacağı hususunda ayrıca bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/327.

²⁶ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 278.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 279.

²⁸ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 280-281.

Bu hususlarda nesnelere işe yarayanını yaramayanından ayırmaya vâkıf olan ve nesnelere mahiyetini bilen kişilere (peygamberlere) ihtiyaç duyulmaktadır.²⁹ Bu sebeple de insan, inanç esaslarından nübüvveti bilmesiyle birlikte aklın sınırlı olduğu konularda nereye müracaat edeceğinin farkına varabilir.

3. Ahiret

İnsanın yaşadığı dünyanın boş yere yaratılmadığını düşünmesi sonucunda ahiret hayatını bilme durumu söz konusudur. İnsan aklı, ikinci bir âlemin olmaması durumunda, dünya ve dünyada yer alan her şeyin gereksiz yere meydana getirildiği sonucuna ulaşmaktadır. Çünkü sebepsiz yere ve belli sonuçları olmaksızın yaratıkların icat edilmesi, onların sadece yok olmaları için var edildikleri neticesine ulaştırmaktadır. Bu ise aklın hoş görmediği ve abes kabul ettiği bir durumdur. Ayrıca Allah'ın karşılığında mükâfat ve ceza vermeyeceği ahiret gününü yaratmayıp, insanları ilkin yaratması, O'nun gereksiz fiillerle iştiğal ettiği sonucuna götürür ki Allah bundan münezzehtir.³⁰ İnsanın mükâfat ve cezanın verileceği ahiret gününü bilmesi de onun dünyadaki hal ve hareketlerinin doğru bir istikamette olmasını sağlayacaktır. Yine insan, ceza ve mükâfata kavuşacağını bilmesiyle dünya hayatında imtihanda olduğunun bilincine varmaktadır.³¹

Allah'ın kâinata yarattığı mükemmellikler karşısında insanlardan kendisine şükretmelerini emretmesi, ahiret hayatının varlığına bir delildir. Bununla beraber Allah'ın yarattığı nimetlere karşı O'na hamd eden ile etmeyen, dünya hayatında rızık bolluğu ve darlığı açısından eşittir. Bu açıdan da hamd edenin, hamd etmeyenden ayrılacağı başka bir yurdun yani ahiretin varlığı da gereklidir.³² İnsan ahiretin varlığını bu yönüyle bildiği takdirde, Allah'ın yarattığı nimetlere karşı hamd etmekten geri durmayacak, imtihanda olduğunun bilincine varacaktır.

İmam Mâtürîdî, pis insan ile temiz insanın hikmet ve adalet gereği değer açısından aynı olmayıp farklı olduklarını belirtmektedir. Ancak hikmet açısından aynı olamayan bu iki insan dünya menfaatleri yönüyle eşittirler. Bu durum, bu iki insanın ayırt edilmelerini zorunlu kılan bir yurdun varlığına işaret etmektedir.

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/327.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/83-84, 98; 2/566; 10/97; 14/382.

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/99.

³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/189.

Dünya menfaatleri açısından eşit olan bu iki insan hikmet gereği birbirine eşit olmayacağı için ölümden sonra dirilişin yani ahiret âleminin varlığı zorunludur.³³ Bu açıdan da insan, ahiret âleminin varlığına iman edip onu bilerek, mutlak adaletin gerçekleşeceğini de idrak edecektir. İnsanın mutlak adaletin gerçekleşeceği bir âlemin bilincinde olması ise o insanı iyiliklere yöneltecek, kötülüklerden de uzak tutacaktır. Ayrıca İmam Mâtürîdî, insanın ahireti inkâr etmesinin, onu Allah'ı inkâr etmeye sevk edeceğini ifade etmektedir.³⁴

İmam Mâtürîdî'ye göre insan, dünyanın niçin yaratıldığından gâfil olduğu ve neden var edildiğini bilmediği zaman, dünya o insan için aldatıcı olmaktadır. Ona göre insan, dünyanın ahiret hayatı için bir azık olduğu bilincine varmalıdır. Aksi takdirde insan için dünya bir eğlence ve aldanmadan ibaret olacaktır. İnsan, dünyada yaratılış gayesinin farkına varırsa yani neden dünyaya geldiğinin bilincinde olursa dünyanın ahiret için bir hazırlık yurdu olduğunun da idrakine ulaşır. Böylesi insanlar için de dünya, boş ve aldatıcı olmayıp, ahirette ebedi mutluluğa ulaşma vesilesidir.³⁵ İnsanın yaratılış gayesini idrak etmesi, onu dünyada imtihanda olduğu bilincine ulaştırmaktadır.³⁶ Dünyada imtihanda olmanın bilinci ise insanı başka bir mükâfat ve ceza yurdunun (ahiret) olduğu bilgisine götürmektedir.

Sonuç

İmam Mâtürîdî, İslâm inanç esaslarından Allah'ın varlığı ve birliğini, nübüvveti ve ahireti ispatlarken, bu esaslara dair deliller getirirken temelde bunlarda yer alan hikmetleri de ortaya koymaktadır.

İmam Mâtürîdî, insanda yaratılışı itibariyle çeşitli nefsanî arzu ve istekler bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre şayet insanlar yaratılışlarında bulunan bu arzularla baş başa bırakılırlarsa birbirlerinin fesadına yol açacak işler yapacaklardır. İnsanların fesadının giderilmesi için bir asla (dine) ihtiyaç duyulmaktadır. Bu dinde yer alan kaide ve kurallar, insanları birbirine düşmekten alıkoyacaktır. İnsanın dini bilmesi ise ondaki en temel mesele olan ilahın varlığını bilmesidir. Dolayısıyla insan, dinin ve dindeki ilk mesele olan her şeyi yaratan bir

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 12/32; 14/287; 17/253.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/329.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 12/23; 14/382.

³⁶ İbrahim Günaydın, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ında Hikmet Kavramı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 102.

ilahın varlığını bildiğinde, diğer insanlarla uzlaşma sağlayarak yaşamlarının devamını sağlamadaki tehditleri ortadan kaldıracaktır. Bununla beraber insan akli ve düşüncesiyle yaratıldığının farkına varabilir. Kendisini yaratanın ise insanın iyi davranışlarına karşı mükâfat, kötü davranışlarına karşı da ceza vereceğini idrak edebilir. İmam Mâtürîdî, insanın bu idrake varması sonucunda Allah'ın rızasına uygun davranışlar ortaya koyacağını ve gazabına sebep olacak davranışlardan da uzak duracağını, böylelikle de ebedî mutluluğa ulaşacağını ifade etmektedir. Aynı şekilde İmam Mâtürîdî'ye göre insanın Allah'ın birliğini bilmesi, onun kâinata yer alan düzeni anlamlandırmasını sağlamaktadır.

Nübüvveti bilmenin faydaları İmam Mâtürîdî'ye göre genel olarak; insanın her bir organının hangi amaçla kullanılmasının öğrenilmesi, hayvanların hangilerinin insana ne gibi faydalarının olduğunu gösterilmesi, insana dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak bilginin açıklanması, insanlar arasındaki ayrılıkların giderilmesi gibi insan yararına olan şeylerdir.

Ahiretin bilinmesindeki en temel fayda ise İmam Mâtürîdî'ye göre insanın dünyada hayatını anlamlandırmasına katkı sağlaması yönüyledir. Çünkü insanın bir gün yok olmak için dünyaya gelişi düşüncesi, onun dünyadaki hayatını boş ve gayesiz bir hale getirmektedir. Ayrıca iyi ve kötü insanın dünya faydaları açısından eşit olduğunu görmekteyiz. Bu iki insanın değer ve fayda bakımından birbirinden ayrılacağı başka bir âlemin varlığı hikmet açısından zorunludur. İnsan iyi ve kötü olmanın karşılığının verileceği bir günün varlığını bilir ve ona gerçekten inanırsa, iyi-temiz-güzel şeylere yönelip, kötü-pis-çirkin şeylerden uzak durarak ahlâklı bir yaşam sürecektir.

Netice itibariyle İmam Mâtürîdî'nin inanç esaslarını ispatlarken ortaya koyduğu delillerde genel olarak insanın faydasına olan hususlar da yer almaktadır. İnanç esasları, İmam Mâtürîdî'ye göre içerisinde birçok hikmeti bulundurmaktadır. İnsanın da bu esaslarda bulunan hikmetleri bilmesi ve idrak etmesi, hayatını anlamlandırması açısından son derece öneme sahiptir. İnsan, bu esasların farkına vararak dünyadaki yaşamın gayesini kavrayacak ve ebedî mutluluğu elde etmenin yolunu bulacaktır.

Kaynakça

- Arslan, Hulusi. "Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti". *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/4 (2009), 71-90.
- Aydın, Ömer. *İslâm İnanç Esasları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Beyazızade Ahmed Efendi. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Düzgün, Şaban Ali. "Varlık". *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 203-228. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Erdem, Hüsamettin. "Kur'an'da Hikmet ve Hakîm Kavramları". *Akademide Felsefe Hikmet ve Din* 3 (2014), 427-437.
- Günaydın, İbrahim. *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Hikmet Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Kılavuz, A. Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 26. Basım, 2016.
- Kurt, Fatih. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Bazı Âhiret Aşamaları". *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019): 641-662.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur. *Kitabü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 8. Basım, 2016.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. çev. Bekir Topaloğlu vd. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Oral, Osman. "Mâtürîdî'de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi". *Mütefekkir-Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2015), 343-362.
- Öğük, Emine. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Özcan, Hanifi. "Mâtürîdî'ye Göre Hikmet Terimi". *İslâmî Araştırmalar* 2/6 (Ocak 1988), 42-46.
- Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde Tevhîd*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Rudolph, Ulrich. "Mâtürîdî'nin İlâhî Hikmet Anlayışı". çev. Ersin Kabakçı-Yunus Öztürk. *Hitit Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 777-786.
- Sâbûnî, Nüreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 15. Basım, 2015.
- Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Akâid*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 7. Basım, 2015.
- Topaloğlu, Bekir vd. *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 24. Basım, 2016.
- Topaloğlu, Bekir. *Emâlî Şerhi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Yeşilyurt, Temel. "Mâtürîdîlik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler". *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 137-146. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.